

МУЗИКОТЕРАПІЯ В ІНТЕРАКТИВНОМУ НАВЧАННІ

Аналізуються напрями та форми музикотерапії. Характеризуються особливості застосування прийомів рецептивної, активної та інтегративної музикотерапії при використанні інтерактивних педагогічних технологій. Наголошується, що функціональні можливості музикотерапії в умовах інтерактивного навчання виявляються в діагностиці й оптимізації функціонального стану учнів, регуляції психологічної атмосфери заняття, стимулюванні механізмів рефлексії, сприяють налагодженню позитивної навчальної взаємодії та продуктивного співробітництва.

Ключові слова: *інтерактивні педагогічні технології; рецептивна, активна, інтегративна музикотерапія; функціональний стан учнів.*

Гуманістична спрямованість сучасної освіти вимагає забезпечення розвитку особистості учня як індивідуальної цілісності, неповторної та найвищої цінності. В цьому аспекті особливого значення набуває впровадження в навчально-виховний процес особистісно орієнтованих і здоров'язберігаючих педагогічних технологій.

Формуванню здатності учнів до активної навчальної взаємодії, творчого співробітництва, ініціативної поведінки в пізнавальній сфері сприяє застосування інтерактивних педагогічних технологій. Питанням організації інтерактивного навчання в школі присвячені праці Л. Карамушки, М. Малигіної, Т. Пироженко, О. Пометун, Г. Сиротенка та ін.

Важливою умовою реалізації інтерактивного підходу в професійній діяльності вчителя є створення позитивного навчального середовища на уроці, діагностика та стабілізація психоемоційного стану кожного учня. Тому досить актуальним є використання на інтерактивних заняттях мистецтва як засобу психотерапевтичного впливу на особистість школяра. Ще у давнину психотерапевтичний вплив мистецтва досліджували такі філософи, як: Аль-Фарабі, Аристотель, Панді, Піфагор, Платон. Проблеми арт-терапії висвітлено у працях сучасних вітчизняних і зарубіжних учених: В. Драганчук, В. Зав'ялова, Б. Карвасарського,

Т. Зенкевич-Євстігнєєвої, К. Швабе, В. Елькіна, С. Шабутіна та ін. Питання педагогічного потенціалу музикотерапії розглядаються в дослідженнях Н. Євстігнєєвої, М. Лещенко, Є. Перламутрової, Г. Побережної, Н. Роджерс, О. Федій та ін. Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що питання використання психотерапевтичного потенціалу музичного мистецтва при застосуванні інтерактивних педагогічних технологій залишається маловивченим.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні сутності музикотерапевтичного підходу в інтерактивному навчанні.

Під музикотерапією розуміють використання музики з метою психолого-педагогічної корекції, адаптації, соціальної реабілітації дітей із негативними проявами в поведінці [2]. Останнім часом методи музикотерапії активно застосовують у педагогіці як: засіб збереження психічного здоров'я дітей і профілактики емоційно-стресових станів [7]; один із шляхів соціалізації та подолання комунікативних проблем [6]; механізм стабілізації функціонального стану учнів [3]. Крім цього, розроблена цілісна організаційно-методична система підготовки вчителів до застосування естетотерапії в педагогічній практиці [10].

Психотерапевти виділяють чотири основних напрями дії музикотерапії: емоційне активування в ході вербальної психотерапії; розвиток навичок міжособистісного спілкування (комунікативних функцій і можливостей); регулюючий вплив на психовегетативні процеси; підвищення естетичних потреб. У якості механізмів психотерапевтичного впливу музики вказують катарсис, емоційну розрядку, регулювання емоційного стану, полегшення усвідомлення власних переживань, конфронтацію з життєвими проблемами, підвищення соціальної активності, надбання нових засобів емоційної експресії, полегшення формування нових відношень і установок. Розрізняють основні форми музикотерапії: рецептивну, активну й інтегративну. Рецептивна (пасивна) полягає в тому, що учасник займає позицію простого слухача, сприймаючи різноманітні музичні композиції чи звуки. Вона існує в трьох формах: комунікативній (спільне прослуховування музики, спрямоване на підтримку взаємних контактів порозуміння і довіри), реактивній (спрямованої на досягнення катарсису) і регулятивній (зниженню нервово-психічної напруги) [8, с. 287].

Активна музикотерапія представляє собою терапевтично спрямовану, активну музичну діяльність: відтворення, фантазування, імпровізацію за допомогою голосу й обраних музичних інструментів. Широко використовуються в музикотерапії інструментальна імпровізація та групова терапія співом. Під інструментальною імпровізацією розуміють дію груп, які використовують для самовираження різні музичні інструменти, наприклад, піаніно, скрипку, віолончель, гітару, флейту і т.п. Музично-невербальні дії у рамках імпровізації на інструментах становлять, по-перше, вільну гру для себе; по-друге, музичну гру за певними правилами, які на невербальному рівні можуть бути терапевтичними; по-третє, тематичну гру, терапевтична ефективність якої лежить у відображенні специфічного індивідуального типу поведінки та його корекції [1].

Групова терапія співом є методом музичної терапії, під яким слід розуміти активну дію у вигляді співу в рамках групи учасників. Ознаки цієї активності такі: загальні дії, спрямовані на самих осіб, які беруть участь у цій діяльності, а не на іншу групу учасників; спів як форма загальної дії, що не потребує художньої інтерпретації, а стосується творчого вираження і переживання без урахування естетичних чинників; співи не є самоціллю, вони переслідують терапевтичні цілі.

До методів активної музичної терапії К. Швабе, окрім інструментальної імпровізації та керованої групової терапії співом, відносить рухову імпровізацію під «класичну» музику та танцювальну групову терапію. У цьому випадку музикотерапія вже набуває інтегративної форми. При груповій танцювальній музичній терапії застосовуються усі можливі види танцю. Цей процес вимагає від кожного учасника орієнтації на загальні явища групи та різні рухові процеси. Мета цього методу полягає в емоційній релаксації, активізації ігрових контактів і розвитку естетичних потреб [1, с. 128].

Інтегративна музикотерапія поєднує психотерапевтичний вплив музики та інших видів мистецтва: малювання під музику; музично-рухливі ігри; пантоміма, пластична драматизація під музику; створення віршів, малюнків, оповідань після прослуховування музики; застосування прийомів казкотерапії, хореотерапії, психодрами [7].

Вивчення такого підходу знаходимо в теорії гуманістичної терапії на основі експресивних видів мистецтв Н. Роджерс [9, с. 132]. На її думку, використання експресивних мистецтв полегшує процеси емоційного оздоровлення, вирішує внутрішній конфлікт і будить творчість людини. Така терапія використовує різноманітні мистецтва (танець, малювання, живопис, скульптуру, музику, театр) в умовах, що забезпечують психологічну підтримку людини з метою стимулювання її особистісного росту та розвитку. Експресивне мистецтво, як зазначає Н. Роджерс, – це використання емоційних, інтуїтивних аспектів нас самих за допомогою різноманітних засобів. Використовувати мистецтво експресивно – це значить увійти у внутрішній світ людини з метою виявлення її переживань і вираження цих переживань за допомогою художніх форм, руху, звуку, письма або драматизації. Експресивні мистецтва переносять клієнта у світ емоцій і додають до його досвіду новий вимір. Включення мистецтва в психотерапію, на думку вченої, дає клієнту можливість використання неконтрольованих, вільних і наповнених енергією частин свого Я. Така терапія містить моменти радісного, повного життя навчання, яке відбувається на багатьох рівнях: сенсорному, кінестетичному, понятійному, емоційному та міфічному [9, с. 133-134].

Н. Євстігнеєва розглядає музикотерапію як засіб саморегуляції функціонального стану учнів, який відображує ступінь їхньої активності, можливість виконувати навчальну діяльність. Під функціональним станом науковець розуміє інтегральний комплекс функцій і якостей людини, який безпосередньо або опосередковано зумовлює виконання діяльності. Показниками сприятливого функціонального стану є високий рівень працездатності учнів, адекватна поведінка та позитивний емоційний стан [3, с. 9-10].

Отже, аналіз теоретичних основ музикотерапії свідчить, що її дія спрямована на розвиток навичок міжособистісного спілкування, створення позитивного емоційного комунікативного середовища, зниження та регуляцію нервово-психічної напруги, стабілізацію функціонального стану учнів, включення рефлексивних механізмів активізації пізнавальної діяльності. Ці фактори є основою організації навчальної інтеракції. То ж, порівнюючи спільні риси музикотерапевтичного та інтерактивно-рефлексивного підходів, а також зважаючи на досвід застосування музичного мистецтва на

інтерактивних заняттях в школі, ми дійшли висновку про доцільність використання прийомів музикотерапії в інтерактивному навчанні.

Інтерактивне навчання полягає в широкому застосуванні інтерактивних педагогічних технологій у навчально-виховному процесі. Під інтерактивними педагогічними технологіями ми розуміємо педагогічні технології, що передбачають стимулювання позитивної рефлексії в умовах активної взаємодії учасників навчально-виховного процесу та спрямовані на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, виховання та особистісний розвиток кожного учня. Особливостями їхнього застосування є: цілеспрямоване забезпечення емоційних контактів і позитивних комунікативних переживань у процесі взаємодії з метою створення позитивного навчального середовища; гармонійне поєднання пізнавальної і фізичної активності учнів; мотивація та активізація рефлексії учнів; системне навчання школярів різних форм і методів навчальної взаємодії [5]. Як бачимо, забезпечення цих умов засобами музикотерапії сприятиме, з одного боку, підвищенню ефективності інтерактивного навчання, а з іншого – посиленню психотерапевтичного впливу музики.

Для з'ясування суті музикотерапевтичного підходу в інтерактивному навчанні, нами було проаналізовано особливості використання різних форм музикотерапії при застосуванні інтерактивних педагогічних технологій.

В інтерактивних технологіях взаємодії учня з самим собою, які ґрунтуються на активізації особистісної рефлексії, широко використовуються прийоми *рецептивної* музикотерапії. Технологія «Музика мого життя» передбачає залучення учнів до осмислення як характеру музики, її сюжетної лінії, так і аналізу власного досвіду й переживань. Перед слуханням нового музичного твору учням дається установка, що музика, яка зараз звучатиме, описує певну історію з їхнього життя. Діти, слухаючи, уявляють ситуацію, яка б відповідала твору. Потім кожен записує свою історію в так званій «Зошит моїх думок» або розповідає класу, групі чи сусіду по парті свою історію, визначає характер музики. Після цього діти дізнаються справжню назву твору або його сюжет, обговорюють їхню відповідність музиці, з'ясовують, які почуття й переживання вона викликає. Добираючи музичні зразки для слухання, необхідно

зважати на рекомендації фахівців у галузі музикотерапії. Так, наприклад, у книзі Г. Побережної «Музика в дитячій душі» подано «аудіотеку», в якій науковець акцентує на терапевтичному впливі на слухачів музики різних стилів [7, с. 70-79]. Проаналізувавши дану аудіотеку, ми дійшли висновку, що у запропонованій інтерактивній технології доцільно використовувати твори імпресіоністів, які здатні розширити просторову й часову уяву слухача, розвинути його фантазію. Використання музикотерапії у цьому випадку стимулює особистісну рефлексію учнів, залучаючи їх до самоаналізу та осмислення власних почуттів.

Подібною технологією є створення (письмове або усне) оповідання-роздуму «Музика мого настрою». Дітям пропонується обрати із запропонованих творів той, що найбільше їм імпонує і порівняти свій настрій із відповідним музичним образом. У цьому випадку пропонується музика різних стилів. Якщо слухач обирає заспокійливу, врівноважену музику імпресіонізму, – це говорить про його психологічну врівноваженість у даний момент і спокій. Вибір бурхливої й напруженої музики романтизму свідчить про бурхливі переживання слухача. Музика рококо імпонує людям, що переживають душевну гармонію й рівновагу. Отже, використання даного прийому уможливіє діагностування функціонального стану учнів і може проводитися як на початку уроку з метою подальшого усунення негативних проявів, так і по його завершенню для перевірки ефективності роботи.

Активна навчальна взаємодія на занятті можлива лише за умови створення позитивного навчально-пізнавального поля. Використання в інтерактивних педагогічних технологіях музики, яка має заспокійливий ефект, допомагає уникати надмірного збудження та агресії школярів. І навпаки, життєстверджуюча яскрава музика здатна мотивувати й активізувати навчально-пізнавальну діяльність учнів. При організації інтерактивних педагогічних технологій конкурентно-конструктивної взаємодії (дискусій, дебатів) учасникам важливо зберігати емоційну рівновагу в умовах зіткнення протилежних точок зору на проблему, що розглядається. Звучання заспокійливої музики М. Равеля, К. Дебюсі допоможе оптимізувати психологічну атмосферу на занятті через подолання надмірного збудження учасників. І, навпаки, генерація ідей учасників при застосуванні інтерактивної

педагогічної технології «мозковий штурм», як і при кооперативній роботі в малих групах, ефективно відбувається під звучання музичних зразків, що стимулюють мислення, уяву. Відповідно до запропонованої Г. Побережною «аудіотеки» з цією метою можна використовувати музику класицизму, яка сприяє розумовій концентрації, покращенню уваги, відновлює й стимулює природний ритм біотоків головного мозку.

Використання прийомів *активної* музикотерапії в інтерактивному навчанні виявляється у відтворенні, фантазуванні та імпровізації за допомогою голосу й музичних інструментів. Технологія «Учень дня», в основі якої лежить інтерактивна гра К. Фопеля, передбачає спільне виконання відомої пісні для одного з членів групи з метою відзначення його здобутків або привітання (з навчальними успіхами на уроці, святom тощо). Такий спів відзначається особливою натхненністю та емоційністю. Учні, виконуючи пісню, демонструють прихильність до слухача, відчувають радість приналежності до даної групи.

Потужним терапевтичним засобом вважають такий напрям сучасного популярного музичного мистецтва, як реп [7, с. 65]. Ця музика дозволяє вивільнити негативні почуття, допомогти в соціалізації учнів, розширити комунікативну свободу. Музичні імпровізації в цьому стилі доцільно використовувати в інтерактивній технології «Мікрофон». Учасники, сидячи по колу, передають уявний мікрофон, озвучуючи створені імпровізації на задану вчителем тему. Наприклад, мої мрії, мої бажання, кращі моменти уроку. Для усунення негативних станів доцільні імпровізації на теми: негатив дня, що я хочу змінити і т. ін. Ефективність технології зростає, коли всі учні разом створюють ритмічний супровід своїх імпровізацій на шумових інструментах, акцентуючи сильну долю кожного такту. Це викликає позитивні емоції, почуття згуртованості та спільного вирішення проблеми.

Психотерапевтичний потенціал має і народне музичне мистецтво. На цьому наголошував ще В. Верховинець, надаючи великої уваги у своїй «Весняночці» духовному оздоровленню школярів засобами українського дитячого музичного фольклору. Діалогічне виконання дитячих народних пісень на уроках музики піднімає настрій школярів, стимулює увагу, розвиток творчих здібностей, найбільш природно впливаючи на внутрішній світ

дитини. Так, наприклад, учні об'єднуються в групи для виконання партій окремих персонажів, співаючи пісні «Грицю, Грицю, до роботи», «Курка-чубатурка» та ін.

Інтегративна музикотерапія застосовується в інтерактивній технології «Кольори музики». Вчитель пропонує послухати два протилежні за характером музичні твори. Після обговорення історії створення композицій, ритмічних і мелодичних особливостей музики, почуттів, які вона передає, діти об'єднуються в малі групи. Кожна з груп отримує два великі аркуші паперу, на яких позначено назви творів. Учні дається завдання під час повторного слухання музики зобразити її за допомогою кольорів, із якими вона асоціюється. У такий спосіб кожною групою створюється два малюнки. Якщо вчитель ставить за мету не вивчення конкретних музичних творів, а дослідження й розвиток емоційного поля дитини, учням пропонується створювати колективні ілюстрації без попереднього обговорення музичних зразків. Відсутність певних установок дає можливість кожній дитині «почути» свої кольори, а вже потім проаналізувати і співставити власне бачення з іншими.

Використання інтегративної музикотерапії в інтерактивному навчанні дозволяє активізувати комунікативну діяльність, інтеракцію суб'єктів навчального процесу. Поєднання різних видів мистецтв природно відбувається в музичних іграх-драматизаціях, які розглядаються як один із видів інтерактивних педагогічних технологій. В основу таких драматизацій покладено метод психодрами, що використовується у психотерапії як «рольова гра», у ході якої створюються необхідні умови для спонтанного вираження почуттів, пов'язаних із найбільше важливими для пацієнта проблемами [8, с. 404]. Психодрама як лікувальний, психотерапевтичний метод була створена й розроблена Морено на основі досвіду його театрального експерименту «спонтанного театру», початкова мета якого не була пов'язана з психотерапією і полягала в розвитку та реалізації творчого потенціалу людини, його творчого «Я» в «театрі життя». Внутрішні й міжособистісні зміни, що досягалися учасниками «спонтанного театру», послужили основою для подальшого розвитку психодрами як психотерапевтичного методу. Поєднання музики, танцю, ігрового компоненту в драматизації підвищує психотерапевтичний вплив музики на особистість школяра, забезпечує рухову активність

дітей. Учні переживають такі емоції та стани, які інакше не можна було б відчутти. У дітей виховується почуття прекрасного і гуманного, вони здійснюють відкриття, навчаються і набувають необхідного соціального досвіду. Так, виконуючи роль негативних персонажів, дитина відчуває, яке зло вона може скоїти, як від цього можуть страждати ті, хто її оточують. Діти, які виконують ролі позитивних персонажів, усвідомлюють, що утвердження добра на землі – головне завдання кожної людини. Музична драматизація стає способом осмислення і пояснення явищ дійсності, природи, суспільних відносин, моральних учинків і поведінки людей.

М. Лещенко у своїй книзі «Зарубіжні технології початкового навчання» визначає такі принципи організації психодрами: комплексність, тобто синтез інтелектуально-чуттєвого і моторного елементів; спонтанність – природна невимушена реакція на різноманітні психогенні фактори; суб'єктивність – безпосереднє включення індивідуума в драматичну колізію [4, с. 147]. Науковець наголошує, що доцільно пропонувати інсценувати різні ситуації, щоб певна модель поведінки фіксувалася у свідомості вихованців. Отже, для музичної драматизації можуть обиратися ситуації з життя учнів (під час вивчення природничих, суспільних дисциплін), уривки казок, віршів, пісень (на уроках літератури, музики), сюжети творів образотворчого мистецтва тощо.

Інтегративна музикотерапія в умовах активної інтеракції учасників навчально-виховного процесу дає можливість змінювати негативні риси характеру і способи поведінки дітей, знижувати негативну емоційну напругу, усувати комунікативні конфлікти в учнівському колективі, розкривати творчі здібності учасників і тим самим стабілізувати їхнє психічне здоров'я.

У результаті проведеного нами експерименту з використання психотерапевтичного впливу різних видів мистецтва при вивченні казок В. Сухомлинського у початковій школі було з'ясовано, що застосування інтегративної музикотерапії в інтерактивному навчанні молодших школярів є дієвим засобом усунення стресів, невпевненості у власних силах, подолання труднощів у спілкуванні, а також зменшує агресивність, ворожість дітей.

Отже, музикотерапевтичний підхід в інтерактивному навчанні полягає в широкому використанні різних форм музикотерапії при застосуванні інтерактивних педагогічних технологій у навчально-

виховному процесі з метою підвищення ефективності навчальної діяльності учнів і посилення позитивного впливу музики на розвиток гармонійної особистості школяра. Функціональні можливості музикотерапії в умовах інтерактивного навчання виявляються в діагностиці й оптимізації функціонального стану учнів, регуляції психологічної атмосфери заняття, стимулюванні механізмів рефлексії, налагодженню позитивної навчальної взаємодії та продуктивного співробітництва. Всі ці фактори сприяють створенню позитивної мотивації навчання, активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів і стабілізації психічного здоров'я дітей.

Вивчення питання застосування методів і форм музикотерапії в інтерактивному навчанні не вичерпується даною роботою. Подальшого дослідження потребують особливості музикотерапевтичного підходу в навчанні дітей різних вікових груп і дорослих, а також у інклюзивній освіті.

Список використаної літератури

1. Антонова-Турченко О.Г. Музична психотерапія : посібник-хрестоматія / О.Г. Антонова-Турченко, Л.С. Дробот; Інститут змісту і методів навчання. – К. : ІЗМН, 1997. – 258 с.
2. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремень ; АПН України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Євстігнєєва Н. І. Підготовка майбутнього вчителя до використання музики як засобу саморегуляції функціонального стану учнів : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Наталія Іванівна Євстігнєєва. – Вінниця, 2005. – 21 с.
4. Лещенко М.П. Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання : [монографія] / Марія Лещенко. – 2-е вид., доп. – К : Інст. педаг. і псих. проф. освіти АПН України, 1996. – 192 с.
5. Павленко Н.О. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до використання інтерактивних педагогічних технологій : автореф. дис. ...канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Павленко Наталія Олександрівна. – К., 2008. – 21 с.
6. Перламутрова Е. Песенная терапия при работе с детьми / Е. Перламутрова // Искусство в школе. – 1997 – №1. – С. 37-39.
7. Побережная Г. И. [142](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiuirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullweb&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21C OLORTERMS=0&S21STR=Музыка в детской душе / Побережная Галина Ионовна. – К. : Укр. агентство інформації та друку «Рада», 2007. – 80 с.</div><div data-bbox=)

8. Психотерапевтическая энциклопедия / под общ. ред. Б.Д. Карвасарского. – СПб. : Питер КОМ, 1999. – 752 с.
9. Роджерс Н. Путь к целостности. Человеко-центрированная терапия на основе экспрессивных искусств / Н. Роджерс // Вопросы психологии. – 1995. – №1. – С. 132-138.
10. Федій О. А. Підготовка педагогів до використання засобів естетотерапії : теорія і практика : [монографія] / О. А. Федій. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2009. – 404 с.

Наталья Павленко

МУЗЫКОТЕРАПИЯ В ИНТЕРАКТИВНОМ ОБУЧЕНИИ

Анализируются направления и формы музыкотерапии, особенности использования приемов рецептивной, активной и интегративной музыкотерапии в интерактивных педагогических технологиях. Отмечается, что функциональные возможности музыкотерапии в условиях интерактивного обучения проявляются в диагностике и оптимизации функционального состояния учащихся, регуляции психологической атмосферы занятия, стимулировании механизмов рефлексии, а также способствуют установлению положительного взаимодействия и продуктивного сотрудничества в учебном процессе.

Ключевые слова: *интерактивные педагогические технологии, рецептивная, активная, интегративная музыкотерапия; функциональное состояние учащихся.*

Natalia Pavlenko

MUSIC THERAPY IN INTERACTIVE LEARNING

Trends and forms of music therapy, peculiarities of applying techniques of receptive, active and integrative music therapy using interactive pedagogical techniques are analyzed. The author considers interactive pedagogical technologies as pedagogical technologies; they provide stimulating of positive reflection in active interaction between members of the educational process. The distinctive features of their application are: purposeful support of emotional contact and positive communicative emotions in the process of interaction in order to create positive educational environment; harmonious combination of students' cognitive and physical activities; motivation and activation of students' reflection; systematic teaching students different forms and methods of educational interaction.

The author analyzes functionality of music therapeutic approach to interactive learning. According to the author, music therapeutic approach to interactive learning consists in extensive usage of different forms of music therapy when applying interactive pedagogical techniques in the educational process in order to enhance students' learning activities and positive impact of music on student's harmonious development. It is noted that the functionality of music therapy in interactive learning is revealed in the diagnosis and optimization of the students' functional state, regulation of psychological atmosphere during the lesson, in stimulating of mechanisms of reflection, establishing of positive learning interaction and productive cooperation. It is experimentally proved that these

factors contribute to creating of positive learning motivation, activate students' teaching and learning activities and stabilize children's mental health.

Key words: *interactive pedagogical technologies, receptive, active, integrative music therapy, students' functional status.*

Одержано 08.10.2011 р.
